

Sanja Tadić-Šokac

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

sanja.tadic.sokac@uniri.hr

Djetinjstvo u romanu *Unterstadt* Ivane Šojat

Roman *Unterstadt* Ivane Šojat opisuje sudbinu četiri generacije žena jedne obitelji njemačkog porijekla u gradu Osijeku u dvadesetom stoljeću. Iz intimne se perspektive pojedinih junakinja romana reinterpreteraju brojni povijesni događaji. Prošlost se ne daje nego stalno mora biti ponovno izgrađivana i predstavljana, kako tvrdi Astrid Erll. Sve veći interes za „obične ljude“ i „svakodnevne teme“ prisutan u historiografskim tekstovima pridonio je i suvremenom interesu za najranija razdoblja života pa su u te tekstove uvedena i djeca.

U ovome se radu pozornost usmjerava na opis djetinjstva Katarine Pavković koja se zbog smrti majke vraća u rodni grad. U roditeljskoj kući i s obiteljskom prijateljicom Jozefinom ona se sjeća najranijeg razdoblja svoga života. Djetinjstvo se motri kao društveni konstrukt kako ga poima još davne 1960. godine francuski povjesničar mentaliteta i svakodnevica Philippe Ariès. O njegovoj su teoriji izrečene brojne primjedbe, a u ovom se radu prihvaćaju njegova ideja o osebnosti prirodi djetinjstva i razumijevanje sadašnjosti na način da se ona uspoređuje s prošlošću. U radu se uvažavaju i mišljenja o sjećanju kao subjektivnom, individualnom i psihološkom fenomenu Jana Assmanna i Aleide Assmann.

Ključne riječi: djetinjstvo; prošlost; pamćenje; sjećanje; *Unterstadt*; Šojat, Ivana

I.

Roman *Unterstadt* Ivane Šojat objavljen je 2009. godine i dobitnik je nagrada Vladimira Nazora 2009. godine, Ksaver Šandor Gjalski 2010. godine, Fran Galović 2010. godine i Josip i Ivan Kozarac 2010. godine. Roman je s velikim uspjehom dramatisiran i uprizoren u Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku o čemu piše Ljubica Ljubić (2012). Usljedom su i kritički osvrti na roman. Tako Jagna Pogačnik (2010) tvrdi da je roman priča o sudbini jedne obitelji, te šire jednoga grada i jedne zemlje ispričana kroz prikaz životnog puta četiriju generacija žena koje preživljavaju burne povijesne događaje. Boris Postnikov (2010) ističe da su u romanu afirmirani ženski likovi nasuprot dominantnim patrijarhalno-mizoginim kulturalnim obrascima, ali je „uvelike

okljaštren šabloniziranim rješenjima“ koja stoje uz bok „upečatljivom i svježem“ rukopisu (2010). Strahimir Primorac (2010) je utvrdio da je to „knjiga koja otrežnjuje“. Helena Sablić-Tomić (2010) čita taj roman kao poziv na dijalog, kao roman u kojem se vjeruje u dijalog unutar obitelji iako je ona podijeljena vjerovanjem njezinih protagonista u različite ideologije. Saša Ćirić (2012) ističe da roman vjerno slika poslijeratno vrijeme koje je bilo nepravedno prema njemačkim civilima, ali i ostalim pripadnicima raznih manjina na našim područjima. Vladimir Geiger (2012: 394) smatra da su pobjednici „stvarali mitsku sliku povijesti i sebi pripisali ulogu Dobra, a poraženima ulogu Zla“ i poziva historiografiju da progovori o sudbini folksdojčera, makar će neki odgovori biti vrlo teški i mučni. Dean Đurić tvrdi da *Unterstadt* „razmatra inividualna i kolektivna povijesna iskustva te ih vezuje uz problematiku pamćenja i zaborava“ (2018: 83) i zaključuje da roman upravo kroz problematiku inividualnoga i društvenoga pamćenja oživljava kolektivno pamćenje (2018: 111).

II.

U ovom se radu motri djetinjstvo glavne junakinje u romanu *Unterstadt* Ivane Šojat, pa donosim vrlo kratak pregled historiografije djetinjstva. Knjiga Phillepea Arièsa *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, 1960. godine (*Dijete i obiteljski život za Staroga poretk*) ili u engleskom prijevodu *Centuries of Childhood (Stoljeća djetinjstva)* [1962. godine], je u znanost o povijesti unijela novi predmet proučavanja.¹ On smatra da ideje o djetinjstvu nisu konstantne nego da se mijenjaju, pa djetinjstvo motri kao društvenu, kulturnu konstrukciju. Razlike se između djece i odraslih u ponašanju, kao i u cijeloj psihološkoj strukturi povećavaju s procesom civiliziranja. U srednjovjekovnom životu su djeca, čim bi mogla živjeti bez stalne pažnje majke ili dadilje, pripadala društvu odraslih pa su na portretima prikazivana kao umanjeni odrasli. Od 18. stoljeća je, ponajprije u obiteljima srednje klase, između obitelji i društva podignut zid privatnog života i djece, pa je izgubljena uloga zajednice u socijalizaciji djeteta. Okolnosti u kojima dijete živi su opresivne i netolerantne, a tek novovjekovno shvaćanje razvoja djece inzistira na ideji da je djecu potrebno obrazovati što je u skladu s idejom o *moralizaciji* društva. Odvajanje svijeta djece i svijeta odraslih se provodi postupno kao dio općenitijih kulturnih promjena što rezultira i nastakom svijesti o osebujnoj prirodi djetinjstva (Ledić 2000: 9–10).

Teorijski pristupi proučavanju djetinjstva su se mijenjali nakon Arièsovih istraživanja. Tako Lloyd de Mause uvodi psihogenu interpretaciju povijesti,² Edward Shorter

¹ Na taj su se naslov osvrtale u svojim historiografskim studijama o djetinjstvu u Hrvatskoj Suzana Leček (2003), Jasminka Ledić (2000), Andrea Feldman (2001) i Marijana Hameršak (2004).

² Godine 1974. Lloyd de Mause je uredio knjigu *Povijest djetinjstva (The History of Childhood)* s podnaslovom *Evolucija odnosa roditelja i djece kao povijesni faktor (The evolution of parent-child relationship as a factor in history)*. On interakciju između roditelja i djeteta motri kao pokretačku

razmatra ulogu djece u razvoju moderne obitelji³ te Lawrence Stone inzistira na individualizmu srednje klase koji dovodi do promjena u modernoj obitelji.⁴ Autori koji zastupaju evolucionističku poziciju naglašavaju ideju rastuće brige o djeci kroz povijest koja je posljedica promjene u odnosu prema djeci i njihovu tretmanu. Razlike među njima jesu u mišljenjima o vremenu u kojem se dogodila bitna promjena i u detektiranju društvenog sloja na koji se ona uglavnom odnosila. Linda Pollock analizira kontinuitet odnosa roditelja i djece kroz povijest,⁵ a Hugh Cunningham koristi demografski pristup⁶. U suvremenim istraživanjima povijesti djetinjstva naglasak je na uzajamnosti djelovanja djece i odraslih, pri čemu se promijenilo očiste⁷ i sada se inzistira na dječjem iskustvu (Ledić 2000: 13–16).

Iako je Arièsova knjiga *Stoljeća djetinjstva* proglašena za začetnički i nezaobilazan naslov u području historiografije djetinjstva, njezinim epistemološkim i metodološkim

snagu povijesti, čak snažniju od ekonomskog ili tehnološkog razvoja zbog čega je nisu prihvatili povjesničari. De Mause smatra da je u povijesti prevladavala slabija briga za djecu koju su čak ubijali, napuštali, tukli, terorizirali i seksualno iskorištavali (Ledić 2000: 11).

- ³ Edward Shorter istražuje nastanak moderne obitelji i uzrok promjena vidi u jačanju kapitalizma. Kao i Ariès, smatra da je suvremena obitelj recentni fenomen s obzirom na svoje odnose i privatnost. On navodi, za razliku od Arièsa, da moderna društva u kojima majke stavljaju zadovoljenje potreba svoje male djece iznad svega započinju svoj razvoj krajem 18 stoljeća i kasnije (Ledić 2000: 11).
- ⁴ Za Lawrencea Stonea jedno od središnjih obilježja moderne obitelji je intenziviranje emocionalnih veza unutar nuklearne obitelji na račun veza prema zajednici i široj rodbini. To je vidljivo u srednjim i višim slojevima engleskoga društva, a aristokraciju i radničku klasu te promjene ne zahvaćaju sve do 19. stoljeća. Stone ne pridaje djetinjstvu izrazitu važnost u tim procesima, naglašava postojanje različitog tipa pristupa odgoju u obiteljima istoga društvenog sloja i uočava šest različitih pristupa odgoju djece od kojih je samo jedan usmjeren prema djetetu i moderan u punom smislu riječi (Ledić 2000: 12).
- ⁵ Linda Pollock u *Forgotten Children: parent-child Relations from 1500 do 1900*. odbacuje uporabu posrednih dokaza (slika, filozofskih i religijskih traktata, literature i pisama) na kojima su utemeljeni raniji radovi o povijesti djetinjstva i inzistira na proučavanju povijesti djetinjstva putem neposrednijih izvora poput dnevnika i autobiografija iz Britanije i Sjeverne Amerike pisanih između 1500. i 1900. godine. U svom istraživanju pozornost stavlja na odnos roditelja i djece, a ne na ideje o djetinjstvu i naglašava kontinuitet u odnosu između djece i roditelja. Ona smatra da su odnosi između roditelja i djece međusobno ovisni, te da su zaštita, ljubav i socijalizacija u temeljima ljudskog preživljavanja. Te njezine zaključke potvrđuju Wrightson i Houlbrooke, a Corsaro tvrdi da autorica nije u cjelini razvila tezu da su briga za djecu i njihova socijalizacija, kao preduvjeti za preživljavanje produkti međusobnih odnosa odraslih i djece. Također, kritičari upozoravaju da su dnevnici i autobiografije produkti pismenih viših klasa društva te da su njihovi autori mogli selektirati podatke, kao i da su izvorni zapisi mogli biti prerađivani (Ledić 2000: 12–14).
- ⁶ Hugh Cunningham promatra podatke o obiteljima kao što su: godine za sklapanje braka, broj djece u obitelji, godine kada djeca napuštaju kuću i sl. On polazi od obiteljske strategije ili ekonomike domaćinstva pa motri ekonomsku, a na sentimentalnu vrijednost djece kao što to čine njegovi prethodnici (P. Ariès, L. de Mause, E. Shorter, L. Stone, L. Pollock). Kritiku viđenja djece kao ekonomskog doprinosa i emocionalne potpore roditeljima iznosi Alan Macfarlane (Ledić 2000: 13).
- ⁷ U prijašnjim je studijama fokus bio na koncepciji djetinjstva kako je vide odrasli, na osjećajima odraslih prema djeci i na metodama odraslih u odgoju djece (Ledić 2000: 13).

ishodištima su bile upućene brojne kritike. Ariès je smatrao da postoje različite koncepcije djetinjstva i zaključio je da je dijete „u 17. stoljeću bilo ignorirano, u 18. otkriveno, da bi u 19. postalo pravim tiraninom“ (Hameršak 2004: 1065) i u svojoj se knjizi koristio interpretacijama tekstualnih i vizualnih izvora uglavnom mjerodavnih za život viših društvenih slojeva. Prije pojave Arièsove knjige, historiografiju djetinjstva su dočitali tekstovi o povijesti školstva, zakonskoj regulaciji dječjega rada i maloljetničkoj delikvenciji, natalitetu, te kontroli začeća i rađanja. Od tih je tekstova knjiga *Stoljeća djetinjstva* preuzela *zgrtalački* odnos prema gradivu, te pristup prošlosti obilježen suvremenom perspektivom. Arièsova knjiga⁸ se bavi mijenama ideje djetinjstva u dužem vremenskom periodu i širem društveno-kulturnom području. Dvadesetak godina prije njezine pojave, N. Elias je u knjizi *O procesu civilizacije* (1939.), dajući naputke o lijepom ponašanju, utvrdio da je razlika između djece i odraslih u srednjem vijeku bila znatno manja i da su odrasli bili djetinjasti. Ariès, iz druge perspektive, tvrdi da su djeca tada bila *umanjeni odrasli*. Ariès smatra da je srednjovjekovni čovjek dijete mogao zamisliti samo kao umanjenog odraslog čovjeka jer u srednjovjekovnoj mentalnoj strukturi čovjek nije mogao shvatiti pojam djetinjstva.

Budući da nije razlikovao afektivnu i konceptualnu razinu od razine odnosa prema djetinjstvu, on je temeljem uvida da su djecu u srednjem vijeku vizualno prikazivali kao umanjene odrasle zaključio da su se odrasli u tom razdoblju prema djeci odnosili isto kao i prema svojim vršnjacima“ (Hameršak 2004: 1076).

U tom periodu nije bila moguća ideja djetinjstva, smatra Ariès. On sam sebe naziva *nedjeljnim povjesničarom*, pa će Adrian Wilson u svojoj kritici knjige *Stoljeća djetinjstva* utvrditi da bi se Arièsovim amaterizmom moglo protumačiti neke njegove propuste, npr. izbor izvora s kojima se služio. Wilson ističe da je Ariès koristio uglavnom tiskano gradivo, a većinu je rukopisnih tekstova navodio iz već tiskanih zbirki i anti-kvarnih kompilacija. Osim što se u historiografiji više vrednuje otkriće novog dokumenta nego reinterpretabilnost već poznatog, u Arièsovoj je knjizi prisutan još jedan veliki metodološki propust. On često svjetonazore teksta mehanički izjednačava s aktualnim svjetonazorom (Hameršak 2004: 1068). Peter Burke upozorava na Arièsov ekstenzivan oslonac na ikonografske izvore. On zaključuje da najveći dio slika na temelju kojih Ariès izriče svoje tvrdnje svjedoči ponajprije o pojmu obitelji, a ne o pojmu djetinjstva. Također, dio je kritičara utvrdio da Ariès nije u svojim analizama vodio računa o vizualnim konvencijama ranoga srednjovjekovlja (Hameršak 2004: 1069). I Wilson

⁸ Marijana Hamršak u svojoj studiji *Desetljeća Arièsove povijesti djetinjstva* navodi da u preteče Arièsove knjige spada studija *The Child in Human Progress (Dijete i razvoj čovječanstva)* Georgea Henrya Paynea iz 1916. godine i jedan raniji Arièsov tekst, poglavlje *L'enfant dans la famille (Dijete u obitelji)* koje je 1948. objavio u knjizi *Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie depuis le XVIII siècle (Povijest francuskog stanovništva i njegovih svjetonazora prije 18. stoljeća)* (Hameršak 2004: 1065).

kritizira Arièsovu interpretaciju vizualnih tekstova: Ariès ih detaljno opisuje, ali ih ne kontekstualizira i ne analizira. To dovodi do vađenja izvora iz konteksta i do njihovog odabiranja iz perspektive sadašnjosti (Hameršak 2004: 1069). Jean-Louise Flandrin se kritički osvrće na Arièsovu usredotočenost na potragu za ishodištima pojma djetinjstva i kritizira uporabu načela tradicionalne psihologije u njegovim istraživanjima (Hameršak 2004: 1070). Zemon Davis ističe ulogu koju su mladi imali tijekom srednjega vijeka u raznim svetkovinama i igrama u selima i gradovima i dovodi u pitanje Arièsovu tezu o otkriću djetinjstva (Hameršak 2004: 1070).

Iako Ariès ne istražuje živote djece, nego ideju djetinjstva, njegova je knjiga otvorila novo područje istraživanja koje je svoj interes usmjerilo prema proučavanju djetinjstva kao povijesno promjenjive i mijenama sklone kategorije. Upravo na taj način motri se djetinjstvo Katarine Pavković u romanu *Unterstadt* Ivane Šojat u ovome radu.

III.

U romanu *Unterstadt* Ivane Šojat priče o osobnim sudbinama izmjenjuju se s pričom o službenoj povijesti i time pripovjedač naglašava da je raskorak između službene povijesti i sudbina junaka djela nepremostiv. Povijest se nameće kao mučiteljica života, kao zlo koje se obrušava na svakog protagonistu ponaosob:

Rušitelji i graditelji vazda naskakuju na klackalicu povijesti, krevelje se, belje i mahnito drndaju „pošteni puk“. I dok ovi prvi raspojasani ruše gradove, pa čak i čitava carstva, dok na šahovskoj ploči zemlje kao pijune šalju žive, prave ljude u zasjede lauffera, ti pravi ljudi, taj „pošteni puk“ može samo prosvjedovati po birtijama, mlatiti praznu slamu po trgovima, gundati i rogoboriti. Ako im je, dakako, mozak bistar, a oči širom tvorene (Šojat 2016: 125).

Pamćenje u sebe ne prima proizvoljnu građu, nego uvijek počiva na manje ili više rigidnom izboru. Zaborav je zato konstitutivni dio pamćenja (Assmann 2011: 67). O prošlim događajima stvaraju se kolektivna i individualna sjećanja koja se međusobno razlikuju i po onome što se pamti (npr. činjenice, podatci), koliko se pamti i po onome kako i što predstavlja prošlost o čemu svjedoči Katarina Pavković u romanu:

Ništa je ne znam. U ovoj se kući uvijek samo šaputalo, sve umatalo u šareni celofan. Sve dok baka nije poludjela! Da, tako je to nazivala moja draga majka! Kad je baka konačno progovorila o svemu, moja ju je majka čistunica prozvala ludom, govorila mi da je ne slušam. Da je mogla svezala bi je u potkrovlju i zalijepila joj usta flasterima! Da ne zucne, da slučajno ne kaže nešto što nitko ne bi smio čuti! (Šojat, 2016: 46)

Upravo zato i postoje različiti načini sjećanja identičnih prošlih zbivanja (Erl 2010: 7). Sjećanja nisu zatvoreni sistemi. Oni se u društvenoj realnosti uvijek dotiču, ukršta-

vaju, modificiraju i polariziraju s drugim sjećanjima i impulsima zaborava pa sjećanja motrimo u njihovim konstelacijama, spletoivima i konfrontacijama (Assmann 2011: 9). Pierre Nora u članku *Između pamćenja i historije. Problematika mjesta* (2006: 23) raspravlja o pamćenju i tvrdi da mjesta pamćenja postoje jer nestane okruže pamćenja. Čim postoji trag, distanca, posredovanje, tvrdi Nora, više ne živimo u pravom pamćenju, već u povijesti, a povijest i pamćenje nisu sinonimi nego su u svakom pogledu suprotnosti. Kako kaže A. Assman, pamćenje je uvijek aktualan fenomen, veza koja se doživljava u vječitoj sadašnjosti, dok je povijest naprotiv reprezentacija prošlosti. Pamćenje pomjera sjećanje u područje sakralnog, povijest ga odatle protjeruje. I dok pamćenje izrasta iz grupe čiji je koheziju uspostavilo, povijest pripada svima i nikome, pa je univerzalna (Assman 2011: 82). U trenutku kada prestaje podudaranje povijesti i pamćenja, utjelovljuju se mjesta pamćenja (Nora 2006: 24). Pojam mjesta pamćenja se javio jer su u našem društvu nestali rituali. Mjesta pamćenja stvara, uspostavlja, dekretom proglašava, umjetno i namjerno održava zajednica koja je iz temelja ponesena promjenom i obnavljanjem. Svako mjesto pamćenja je istovremeno i materijalno, i simboličko i funkcionalno, a razlikuju se po stupnjevima ova tri značenja (Nora 2006: 25). U romanu *Unterstadt* Ivane Šojat se vrlo površno oslikava mimetičko pamćenje (Assman 2005: 22–23) koje je usustavljeno na temelju oponašanja, tj. uči se promatranjem određenog djelovanja koje se zatim nastoji ponoviti, a za junakinju je bitno jer pomaže da se orijentira u okolini i nauči radnje koje su nužne za preživljavanje i za njezino postajanje funkcionalnim bićem. Posebno se u romanu inzistira na pamćenju stvari, pamćenju koje se odnosi na različite objekte s kojima se čovjek susreće tijekom života i koji za njega dobivaju posebnu vrijednost jer ilustriraju njegovu prošlost te karakter. Poticajan je treći tip pamćenja, komunikativno pamćenje koje je vezano uz žive svjedoke i komunikacijske prakse. Ono se razvija kroz međuljudske interakcije u ograničenom vremenskom opsegu te je neformalnoga karaktera, a u romanu je vidljivo u razgovorima Katarine i stare obiteljske prijateljice Jozefine. Kulturno pamćenje uključuje prethodna tri tipa pamćenja te je posrijedi formaliziran, institucionaliziran i artificijelan oblik (Assmann 2005: 22–23).

U ovom se radu razmatra odnos prošlosti i izgradnje identiteta. U stvaranju lika najmlađe junakinje, Katarine Pavković uspostavlja se odnos prošlosti, sadašnjosti i prisjećanja. Problematizira se vrijeme i prošlost, prikazuje se tendencija protagonisticke da uranja u prošlost kako bi se suočila s traumatičnim odnosom s majkom koji je obilježen hladnoćom i nerazumijevanjem. U razgovorima s ostarjelom Jozefinom, Katarina preispituje svoja stajališta i ulaže dodatni napor da što potpunije ponovo proživi različite događaje iz svog djetinjstva. Ne teži njihovom kronološkom opisivanju nego se pozornost usmjerava na one najupečatljivije. Brojni su periodi koji su nestali iz njenog sjećanja pa se njezino djetinjstvo može motriti kao niz pojedinačnih crtica. U prekapanju po obiteljskim fotografijama nalazi kovertu s odrezanim pramenom kose i od Jozefine saznaje da ona pripada njezinom bratu te saznaje da je njezina majka doživjela smrt

vlastitog mongoloidnog djeteta u kolijevci i tako otkriva njezinu tajnu. Ljuti se na nju i osuđuje je što nije s njom podijelila taj djelić obiteljske povijesti. Međutim, otrežnjujući upit Jozefine o njezinoj osobnoj tajni Katarinu suočava s činjenicom da je i ona sama prešutila svom životnom partneru Slavenu pobačaj njihova djeteta. Na kraju romana Katarina prima bakinu sliku Bogorodice koju je majka Marija nakon bakine smrti dala na čuvanje Jozefini. Tada je, napokon, dovedena u vezu s Jozefinom, bakom, ali i s majkom koja će biti obilježena toplinom. Upravo su situacije u sadašnjosti Katarinu navele na prekapanje po prošlosti, nametnule joj potrebu za sjećanjem i usko su vezane uz njezin identitet. U dionici romana koja problematizira Katarinino odrastanje, junakinja je homodijegetska pripovjedačica. Ona pripovijeda u prvom licu događaje u kojima i sama sudjeluje na razini priče pa se njezina stajališta mogu povezati s konkretnom osobom. Izostaje nadređena pripovjedačka svijest, a čitatelj je pod utjecajem pripovjedačice koja se s njime može poigravati, što je dodatno potencirano činjenicom da je pamćenje selektivno i manipulativno. Katarina stvara svoje djetinjstvo pred očima čitatelja postupcima selekcije događaja iz tog vremena. Česta su tu prisjećanja, ali i potiskivanja; zaboravljanja, ali i neshvaćanja pojedinih događaja. Ta je selekcija utemeljena na prikladnosti odabranih događaja za stvaranje upravo takve konstrukcije identiteta od onih dijelova prošlosti koji se mogu upotrijebiti.

U romanu *Unterstadt* pamćenje je manje proživljeno i zato se pamćenju nameće potreba za uporabom vanjskih medija kako bi se pronašli konkretni podsjetnici na egzistenciju koja još postoji samo preko njih. Pamćenje je u romanu moderno, arhivističko jer se oslanja na vrlo precizne tragove, materijalne ostatke. Pamćenje okuplja materijalnu zalihu svega onoga što je nemoguće zapamtiti, stvara bezdani repertoar onoga što bi moglo zatrebati, bilježi, umnožava i pohranjuje svoje znakove. Stvara arhiv i zadužuje ga da se sjeća umjesto njega. Na taj način pamćenje postaje produkt najpompnije rekonstrukcije (Erll 2010: 9). Pamćenje se ukorjenjuje u konkretnom prostoru, činu, slici i predmetu. Katarini upravo takvi materijalni podsjetnici omogućuju da probije svojevrstnu zaštitnu opnu koja joj je branila da upozna ono što je skriveno i da ga na neki način oslobodi, učini vidljivim, pa samim tim i postojećim. Ona beskompromisno zasijeca površinu da bi otkrila nepoznato, da bi počela oslobađati skriveni i dugo potiskivani pa čak skoro zaboravljeni sadržaj svoje prošlosti. Činovi prisjećanja uvijek trebaju povod i zato su neraskidivo vezani za sadašnjost, tj. za procese u određenom trenutku koji uvjetuju i usmjeravaju potrebu za sjećanjem (Neumann 2008: 333). Za evociranje uspomena potrebni su okidači i komunikacijski procesi kojima se dijele te uspomene i iskustva.

U romanu su prostorne dimenzije vrlo poticajne u razmatranju pamćenja. Prostor ima, kako smatra Halbwachs, jednu od temeljnih funkcija u društvenoj konstytuciji pamćenja jer predstavlja mjesto okupljanja (Witehead 2009: 11, Halbwachs 1980). Pamćenje je utemeljeno u prostoru koji nudi psihičke okidače za prisjećanje kao što su zgrade, kuće, ulice, križanja, okusi, boje, mirisi. Po povratku u Osijek, Katarina se prisjeća izgleda zgrada i ulica prije njezinog odlaska u Zagreb i uspoređuje ih sa sadašnjim

stanjem te joj se roje asocijacije o djetinjstvu. Primjećuje zapuštenu trgovinu pored kolodvora koja je u vrijeme njezina boravka u Osijeku bila uvijek vrlo živahno mjesto ispred kojeg su studenti i putnici ispijali, najčešće, pivo i razgovarali prije odlaska iz grada. Hoda poznatim, a opet novim ulicama grada i susreće neke nove, njoj nepoznate stanovnike. Vrlo intenzivno se sjeća mirisa zumbula koji su u to doba godine cvjetali u vrtovima pa se jako iznenadi kada ih ne zatekne na gredicama ispred svoje obiteljske kuće. To potiče Katarinu na preispitivanje svoje prošlosti i događaja koji su je odredili kao pojedinca, ali i kao pripadnika određene društvene skupine, društva. Metafore pamćenja se često povezuju uz semantiziranje prostora pa tako građevine ili pojedini njihovi dijelovi (potkrovlja, npr.) predstavljaju uspomene (Neumann 2008: 340). Katarina u rodnoj kući odabire upravo potkrovlje do kojega vode crvenom uljanom bojom oličene stepenice za spavanje nakon svog povratka. Ne odlazi u svoju djevojačku sobu:

Svoju sobu nikada nisam doživljavala kao nešto svoje. Mama me nikada nije pitala kako bih željela da izgleda ta soba, koja mi je samo nominalno pripadala. Ona je u nju ugurala namještaj koji ni bojom ni izgledom nije bio mladenački, a na prozor objesila plastične (zapravo su bile najlonske, no ja sam ih pospradno prozvala plastičnima) zelenkaste zavjese, (...) „Ne želim zavjese“, uporno sam ponavljala mami, (...) „A što ćeš onda vidjeti?“ (...) ponavljala je bezvoljnim glasom, kojim je pobjeđivala sve moje pobune. Sve osim one zvane Likovna akademija (Šojat 2016: 54).

Potkrovlje je podsjeća na baku i ljuta je na majku koja je u nj pospremila nepotrebne stvari te, smatra Katarina, tako istisnula baku. Jedino mjesto u kući koje je štiti od tajni i utvara kuće jest bakin krevet u kojem se osjeća zaštićenom od sjena noći. Ipak, niti san u bakinu krevetu ne donosi joj mir i prijeko potreban odmor. Hansen naglašava da su metafore prostora pogodne za interpretiranje književnih reprezentacija pamćenja (2015: 201). Prostorna dimenzija u određenom književnom djelu (npr. prisutnost krletke, zgrade, kuće, ormara, knjigā, knjižnicā, fotografijā i filmova) daje smjernice za interpretaciju književnih reprezentacija pamćenja. Katarina u spavaćoj sobi svojih roditelja stoji pred ormarom koji se generacijama prenosio u obitelji:

Kao dijete gotovo sam se panično plašila tog nezgrapnog, ne pretjerano visokog ormara na čijoj polituri, ako se dobro zagleda, čovjek može jasno vidjeti crvenkastosmeđe nemani, lubanje, aveti, goropadna ljutita stabla zgrčenih šaka, širom razjapljenih usta i očiju. Mama je bila ponosna na tu ulaštenu grdosiju. Znala je stajati ispred tog strašnog ormara i smiješiti mu se. Baka mi je jednom objasnila kako se taj ormar još od mame prabake Viktice prenosi s koljena na koljeno. Bila je ponosna kada mi je to rekla. Zato nije mogla ne pokazati gnjev kada sam djetinje nevino, prostodušno izjavila da ga je ne želim naslijediti, da je strašan. (...) Pri pogledu na ormar cinično sam se u sebi nasmiješila. Njegova je unutrašnjost bila slika i prilika moje majke. Sve je bilo točno raspoređeno prema boji i namjeni (Šojat 2016: 50–51).

Odnos prema ormaru analogan je odnosu junakinje prema majci. Hladnoća iz njihova odnosa dovodi do stvaranja osjećaja ljutnje, čak i bijesa prema tajnovitoj i zatvorenoj majci koja sve životne situacije rješava strastvenim čišćenjem i pospremanjem u kući. Slično i kuća, roditeljska kuća muči Katarinu, potiče u njoj sjećanje na djetinjstvo, ali i na ono što je ona bila i što jest, na njenu prošlost, ali i sadašnjost. Zato je obuzima neizmjeran osjećaj lakoće kada je u hipu odluči prodati i to objavi u novinama i u agenciji za prodaju nekretnina. Obiteljska kuća, taj kamen temeljac svakog obiteljskog romana koja ujedno označava i opstanak obitelji, za Katarinu je prevelik teret. Samo se na čas u vlaku pri povratku u Zagreb zanosi idejom da je iskoristi za smještaj umjetnicima i siromašnim obiteljima. U trenutku njezine prodaje, osjeća se posve oslobođenom. Ne pada joj na pamet da od države zatraži povrat nakon drugog svjetskog rata konfiscirane imovine svoje obitelji. Njezin je život u Zagrebu, u poslu restauratorice umjetnina koji će je odvesti i na usavršavanje u Beč. Iako su njezini korijeni u Osijeku, ona će učiniti sve da ih sasiječe. Želi se riješiti bilo kakve spone s nasljedstvom i gradom iz kojega je potekla. Kao da će time izmijeniti i tijek svoje budućnosti koja je već jasno trasirana. Sa sobom će u Zagreb iz cijele kuće ponijeti samo bakin ručni rad, jastučić, starinski i kičast, ruže u raznim bojama koje je podsjećaju na baku baš onakvu kakva je bila. Jedina fotografija njezine obitelji koju poznaje je ona s noćnog stolića bake Klare i prikazuje bakinu obitelj (supruga Petera, kćer Alojziju koja je preminula kao dijete, sina Antuna i njezinu majku, Mariju). Zanimljivo je da Katarina dva puta u životu pronalazi fotografije članova svoje obitelji spremljene u kutije. Prvi put u djetinjstvu, kao malena djevojčica u šupi koja je bila utočište njezina oca razgledava fotografije posve nepoznatih joj ljudi što razljuti njezinog oca, inače vrlo mirnog i trezvenog čovjeka. Katarina ne dobiva objašnjenje za takvo očevo ponašanje, čak niti od bake koja je centralna ličnost u njezinu djetinjstvu. Preko tog se događaja prelazi bez riječi, bez objašnjenja, a takvo je ponašanje bilo vrlo često u njihovoj kući. Drugi put fotografije pronalazi ispod kreveta u spavaćoj sobi svojih roditelja nakon smrti svoje majke. Proučava ih u kuhinji i odnosi ih u potkrovlje gdje ih rasipa na pod i razgledava sve te ljude s fotografija koje ne poznaje. Taj put o njima može razgovarati. Doduše, ne s članovima obitelji nego s bliskom obiteljskom prijateljicom Jozefinom.

Najvažnija osoba u Katarininom djetinjstvu je njezina baka Klara, Marijina majka. Ona je u Katarininu životu zauzela mjesto „majke – tumačiteljice“ osobe koja posreduje svijet i koja ga time stvara dajući, ‘svjetotvorne odgovore’“ (Zima 2012: 153). S njom provodi svoje vrijeme, izrazito su bliske i povezane, upućene jedna na drugu. Kao mala djevojčica, još prije polaska u školu, svaku je nedjelju s bakom odlazila u crkvu i promatrala kako se baka predano moli, s njom je svaku večer prije spavanja ispred slike Bogorodice u bakinom potkrovlju molila kratku molitvu *Andela čuvara* i zato je bila neizmjereno povrijeđena kada je majka nakon bakine smrti sliku dala Jozefini. Religija je za nju bila samo dio rituala koje je provodila njezina baka. Posjeti ujaka Antuna iz Argentine za nju su mučni, a ujak joj je odbojan i zato što tada baka svu svoju pažnju

posvećuje njemu. U baki je Katarina pronašla i prijateljicu i učiteljicu, odraslu osobu koja je cijeni, osobu s velikim životnim iskustvom. Otac joj se približava i povjerava tek pred samu smrt. Tada saznaje za njihovo njemačko podrijetlo i partizanske logore u kojima su svoj život okončali očevi roditelji, porijeklom Nijemci o čemu se za vrijeme socijalizma nije govorilo u kući da bi je se zaštitilo. Majka Katarini ne posvećuje dovoljno pažnje, ne razgovaraju, vrlo često joj naređuje bez pojašnjenja, ne razumije njezine slikarske sklonosti i ne odobrava njezin izbor životnog poziva. Za svaki se Katarinin rođendan jela čokoladna torta u prisustvu prijateljice Jozefine i majka je uvijek iznova prepričavala priču o njezinom rođenju i na određenom mjestu uključivala baku te zaključivala da je otac želio sina na što bi se Stjepan ražestio, napustio kuću i mir potražio u svojoj šupi. Za Katarinu, majka je zatvorena i nedostupna osoba krupnih plavih hladnih očiju i uvijek masne sivkaste kose. Od djevojčice preozbiljne za svoje godine, uglavnom poslušne i usamljene, Katarina će postati mlada buntovnica i po završetku škole će bez riječi otići od kuće na Likovnu akademiju u Zagreb.

U Katarininom je odrastanju prijelomni događaj bio polazak u školu gdje je druga-rica učiteljica inzistirala na socijalističkom odgoju pa je primanje u pionire i polaganje pionirske zakletve bilo od najveće važnosti. Katarina nije mogla shvatiti zašto mu baka nije prisustvovala. Nije razumjela zašto oni u kući nemaju kipić Josipa Broza Tita, kao Snježana, pa ga ponosno kupuje na izletu, a majka ga smješta u najdublji, najtamniji dio vitrine. Isto tako, nije mogla pojmiti zašto njezina baka prezrivo gleda roditelje pri njihovom povratku sa ljetovanja iz nekog od radničkih odmarališta na obali Jadrana, a sva je u suzama došla kući kada je prilikom dječje igre rata ona bila proglašena Švabom. Katarina se u svom djetinjstvu - obilježenom neopterećenošću, svojevršnom naivnošću i nesputanošću te idealizmom - susreće i s njoj potpuno nepoznatim postupcima koje ne može razumjeti, koje tek mora otkriti i spoznati. Ona se ne snalazi u takvim nepoznatim situacijama, zbunjena je. Na taj se način Katarina susreće s novim kolektivnim pamćenjem socijalističke Jugoslavije koje je prešućeno u njezinoj obitelji. Svi se ti događaji koje ne shvaća, ali osjeća da su važni talože u dubini njezina bića i postaju specifična riznica trajnih životnih uspomena.

Učenje je doživljala kao širenje osobnog znanja, pa je na satovima likovnog odgoja, pod snažnim dojmom koji je na nju ostavila osobnost učiteljice, prepoznala i svoj slikarski talent koji je odlučila usavršiti. U zreloj životnoj dobi će zavapiti da je njezina majka bila u pravu kada je tvrdila da ona nikada neće postati slikaricom jer je postala restauratorica umjetnina. U školi je izgubila jedinu prijateljicu iz djetinjstva, debeljuškastu Snježanu zbog neumjesnog upita o smrti njezine bake, i stekla samo dvije nove prijateljice s kojima je za vrijeme ljetnih praznika znala otići na šetnje po gradu i uz obalu Dunava. Katarina je u djetinjstvu strahovala od susreta s preminulim osobama. Nije željela vidjeti niti svoju mrtvu baku, a niti oca. Nisu je u nakani uspjele zapriječiti niti majčine tvrdnje da sramoti obitelj i to su jedine situacije u kojima kao dijete nije pristajala ponašati se u skladu s očekivanjima odraslih. Katarinino dozivanje u sjećanje

brojnih doživljaja iz djetinjstva nadilazi puko prepričavanje događaja jer je uneseno mnogo emotivnog naboja u njihovo prizvanje i njihovo sagledavanje iz perspektive djeteta:

Dijete može živjeti u najboljoj ili najgoroj obitelji na svijetu i ne biti toga svjesno. Mogu ga ondje svakodnevno mučiti ili razmaziti do besvijesti, ubijati ga u pojam ili napuhavati mu ego do pucanja, a da se dijete ni u jednom jedinom trenutku ne zapita što mu se i zašto događa. Tako se nisam pitala ni ja (Šojat 2016: 138).

Kao tridesetšestogodišnjakinja duboko kopa po svojoj nutrini da bi iskazala svoja osjećanja u trenucima kada je proživljavala te događaje, a nije iskazala osjećaje. Katarina ima veliku moć introspekcije, vjerno prenosi podražaje kojih se sjeća i reakcije na njih ulazeći u dubinu psihe djeteta. Svjesna je da pri analizi ljudske psihe nema krajnjeg rezultata. Ona želi objasniti sebe, opravdati se, napokon se suočiti s djetinjstvom, ali i upozoriti na bogatsvo doživljaja iz djetinjstva koji itekako utječu na njezin identitet. Nadvladala je vremensku distancu između proživljenog i ispričanog, događaji su poprimili i nova značenja, uopćavaju iskustvo pa se ne mogu dovesti u vezu sa stereotipnim opisima zastupljenim u većini autobiografija. Tumačeći prošlost iz perspektive sadašnjosti, pripovjedačica poseže za analepsama kojima nastoji postići što viši stupanj mimeze pamćenja (Neumann 2008: 336). Pred čitateljem se unutar složene strukture romana razvijaju sustavi ponašanja koji nadilaze nagonisku razinu i putem referiranja na događaje iz prošlosti pokazuje se kako se može usmjeriti i junakinjino djelovanje u budućnosti. U romanu je ostvaren složen proces narativizacije kojim je životna priča oblikovana u smislenu cjelinu kako bi je junakinja podijelila s čitateljima. Katarinino je pamćenje prožeto brojnim osjećajima i maštanjima, pa su u njemu česta i brojna iskrivljavanja. Ona selektivno pamti razna zbivanja, organizira ih u priče, a one ostvaruju sustavno osmišljen slijed procesa i organizirane su oko svoje vlastite slike. Katarina pamti i sve priče koje pripovijeda svoj smisao dobivaju upravo kada ih iznese drugima jer time govori o sebi, o svom identitetu. Pamćenje ne može postojati bez društvene dimenzije, tj. društvenog okruženja budući da je čovjek društveno biće koje svoja iskustva djeli sa svojim okruženjem. Tako ona dolazi u složene suodnose s različitim društvenim skupinama: obiteljskom, klasnom, vjerskom, etničkom, nacionalnom i sl. i pri tom se promatraju različiti aspekti individualnih i zajedničkih događaja. Oslobođanje i ponovno proživljavanje tih događaja pridonosi nadvladavanju traume. Sve neizrečene istine Katarinine bake i bliske joj prijateljice Jozefine, prešućene tajne Katarinine majke ali i same Katarine bivaju raskrinkane, razlozi njihova tajanja postaju jasni i opravdani pa Katarina doživljava katarzu. Nemili događaji iz obiteljskog života poprimaju svoj konačni smisao i poput opomene pozivaju na trajni oprez. Iz užasa koje su sijali Prvi svjetski rat, zatim Drugi svjetski rat i porače te Domovinski rat i razdoblje tranzicije iznikli su novi ljudi. Ljudi poput Marka, siromašnog dječaka iz Katarinino djetinjstva koji se u tranzicijskim vremenima obogatio i uzdigao na društvenoj ljestvici,

poput Slavena koji je svojim životom platio slobodu Hrvatske ili poput Katarine koja se razračunala s udarcima koje je povijest uputila njoj i članovima njezine obitelji. U romanu se, dakle, putem izgradnje individualnog identiteta izgrađuje i kolektivni identitet, putem pamćenja se progovara o povijesti, društvenoj moći. Kroz Katarininu se priču oslikavaju sudbine folksdojčera na području Slavonije, Hrvatske u razdoblju od početka do kraja 20. stoljeća. Na taj se način dovodi u vezu razrješavanje Katarininih trauma s razrješavanjem traumatičnih povijesnih događaja u društvu.

Literatura

- Andrilović, Vlado; Čudina, Mira. 1987. *Psihologija učenja i nastave*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ariès, Philippe. 1962. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. https://archive.org/stream/CenturiesOfChildhood-PhilippeAriès/Philippe_Ariès_Centuries_of_Childhood_A_Social_Bookos.org_djvu.txt Pristup 10. 10. 2018.
- Assmann, Aleida. 2011. *Druga sjenka prošlosti: kultura sjećanja i politika povijesti*. Beograd: Knjižara Krug.
- Assmann, Jan. 2005. *Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme.
- Čirić, Saša. 2012. *Odmazda i sjećanje* <http://arhiva.portalnovosti.com/tag/književna-kritika/> Pristup 18. 11. 2015.
- Durić, Dejan. 2018. *Između književnosti i pamćenja: prisjećanje zaboravljenoga*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Elias, Norbert. 1996. *O procesu civilizacije. Sociogenetska i psihogenetska istraživanja*. Zagreb: Antibarbarus.
- Erl, Astrid. 2010. Cultural Memory Studies: An Introduction. *A companion to cultural memory studies*. [Ur. Erl, Astrid; Nünning, Ansgar]. Berlin – New York: De Gruyter. 7–23.
- Feldman, Andrea. 2001. Imbro Tkalec: Memoirs of Boyhood in Nineteenth Century Croatia. *Childhood in South East Europe: Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century*. [ur. Naumović, Slobodan i Jovanović, Miroslav], Beograd – Graz.
- Geiger, Vladimir. 2012. *Tematiziranje povijesti njemačke manjine u suvremenoj hrvatskoj književnosti (u povodu romana Unterstadt I. Šojat-Kučić)*. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=130523 Pristup 10.10. 2018.
- Halbwachs, Maurice. 1980. *The Collective Memory*. New York: Harper Colophon Books.
- Hansen, Julie. 2015. Theories of Memory and the Imaginative Force of Fiction. *The Ashgate Research Companion to Memory Studies*. [ur. Siobhan Kattago, Ashgate, Surrey i Burlington], 197–208.
- Hameršak, Marijana. 2004. Desetljeća Arièsove povijesti djetinjstva. *Časopis za suvremenu povijest*. 3 (36), 1061–1078.

- Hameršak, Marijana. 2011. *Pričalice. O povijesti djetinjstva i bajke*. Zagreb: Algoritam.
- Leček, Suzana. 2003. *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918-1941*. Zagreb-Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije.
- Ledić, Jasminka. 2000. *Dnevnik Mladena Lokara. Uvod u povijest djetinjstva i mladosti*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Ljubić, Ljubica. 2012. *Lica s fotografije, Unterstadt, prema romanu Ivane Šojat-Kuči i dramtizaciji Nives Madunić Barišić, Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku*.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=275211 Pristup 18. 10. 2018.
- Neumann, Birgit. 2008. The Literary Representation of Memory. *Media and Cultural Memory*. [ur. Erll, Astrid; Nünning, Ansgar]. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 333–343.
- Nora, Pierre. 2006. Između pamćenja i historije. Problematika mjesta. *Kultura pamćenja i historija*. [ur. Brkljačić, Maja; Prlenda, Sandra]. Zagreb: Goleđen marketing – Tehnička knjiga.
- Pogačnik, Jagna. 2010. *Najbolji je roman Ivane Šojat-Kuči*. <http://www.jutarnji.hr/najbolji-je-roman-o-osjeckoj-obilj-ivane-sojat-kuci-/502430> Pristup 18. 11. 2015.
- Postnikov, Boris. 2010. *Kritika 88. Ivana Šojat Kuči*. <http://www.books.hr/kolumne/kritike/kritika-88-ivana-sojat-kuci> Pristup 18. 11. 2015.
- Primorac, Strahimir. 2010. *Ivana Šojat Kuči: Unterstadt*. <http://www.knjigolov.hr/katalog/Ivana-Sojat-Kuci/Niciji-sinovi/35931> Pristup 18. 11. 2015.
- Sablić-Tomić, Helena. 2010. *Ivana Šojat-Kuči: "Unterstadt"*. <http://www.mvinfo.hr/clanak/ivana-sojat-kuci-unterstadt> Pristup 18. 11. 2015.
- Šojat-Kuči, Ivana. 2010. *Unterstadt*. Zagreb: Fraktura.
- Whitehead, Anne. 2009. *Memory*. London – New York: Routledge.
- Zima, Dubravka. 2012. Krleža i dijete. *Umjetnost riječi*. 56 (1-2), 145–185.

Childhood in the novel *Unterstadt* by Ivane Šojat

The novel *Unterstadt* by Ivana Šojat describes the fate of four generations of women in a family of German descent in the city of Osijek in the twentieth century. Many historical events are reinterpreted from the intimate perspectives of the novel's heroines. The past is not given but must instead continually be re-constructed and re-presented, as argued by Astrid Erl. A growing interest in "ordinary people" and "everyday topics" present in historiographic texts has contributed to the contemporary obsession with the earliest periods of life, so children have been introduced to these texts.

This paper focuses on the description of the childhood of the youngest of these women, Katarina Pavković, who returns to her home city due to her mother's death. In her parents' home, together with Jozefina, a family friend, she reminisces about the earliest period of her life. Childhood is observed as a social construct in the way it was understood back in 1960 by a French historian of mentality and common daily life, Philippe Ariès. In addition to raising numerous objections to his theory, the paper uses his ideas on the specific nature of childhood and the clear intention to understand the present by comparing it to the past, as a basis for observing the childhood of the character Katarina. Considerations on remembrance as a subjective, individual and psychological phenomenon by Jan Assman and Aleida Assmann are also taken into account.

Keywords: childhood; past; memory; remembrance; *Unterstadt*; Šojat, Ivana